

Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ  
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ  
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО  
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА

Հումանիտար գիտություններ № 1-2 (26-27) 2016 Гуманитарные науки

ՀՏԴ 316 : 159.9 : 334.72

ԳՈԾԱՐԱՐ ԱՆՁԱՆՑ ՆՅԱՐԴԱՀՈԳԵԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ  
ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ  
ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ  
Վ. Մ. ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական  
համալսարան, 0010, Երևան, Տիգրան Մեծի 17  
*dr-mkrtumyan@mail.ru*

*Ուսումնասիրվել են սթրեսաժին պայմաններում գործարար անձանց տազնապալիության և հոգեկան կայունության դրսևորման առանձնահատկությունները: Հետազոտական ճանապարհով բացահայտվել են նաև գործարար անձանց ֆունկցիոնալ հնարավորությունների փոփոխության պատճառական գործոնները, նյարդահոգեկան կայունության բնութագրերի սեռային տարբերությունները:*

**Բանալի բառեր.** *անցումային հասարակություն, ֆունկցիոնալ վիճակ, հոգեկան կայունություն, հարմարում և ապահարմարում, պահեստային հնարավորություններ:*

**Ներկայացված է խմբագրություն 13.10.2015 թ.:**

Անցումային հասարակությանը բնորոշ են սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և բազում այլ ոլորտներում տեղի ունեցող բարեփոխումներ: Մակայն միշտ չէ, որ դրանք նպաստավոր են անդրադառնում մարդկանց կենցաղի ու նրանց առողջության վրա: Ապրելակերպի փոփոխության, մարդկանց գործունեության բնագավառում առաջացող դժվարությունների պատճառով նրանց հոգեկան ոլորտում նկատվում են ապահարմարողական հակազդումների հոգեֆիզիոլոգիական համախտանիշներ: Մարդկանց ընդհանուր և հոգեկան առողջության ցուցանիշների անկման պատճառով իջնում է նաև գործունեության արդյունավետության մակարդակը: [1, 2, 3]: Անցումային հասարակությունում այդ դժվարությունների հետ առնչվում են նաև գործարար բնագավառի մարդիկ:

Գործարար անձանց ֆինանսական ու տնտեսական հաջողությունների հիմքում ընկած են գործունեության անբարենպաստ պայմաններում նրանց սթրեսակայունությունը, աշխատունակության բարձր մակարդակը: Ինչպես հայտնի է, սթրեսածին պայմաններում լարված աշխատանքը հանգեցնում է անձի պահեստային հնարավորությունների աստիճանական սպառման [2, 5]: Այդ գործընթացը զուգակցվում է նաև օրգանիզմի մնացած համակարգությունների միջև գործառույթների համագործակցության անհամաձայնության հակազդումներով: Ըստ Պ. Անոխինի ֆունկցիոնալ համակարգության տեսության՝ գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է անձի հոգեկան համակարգի կառուցվածքում գործող ենթահամակարգերի ֆունկցիոնալ հնարավորությունների զարգացվածության աստիճանով: Այսինքն, ըստ հեղինակի՝ նյարդային լարվածության դեպքում հիմնական ծանրաբեռնվածությունը կրող «աշխատանքային» օրգանների հոգեֆիզիոլոգիական հնարավորությունները կախվածություն ունեն իրենց իսկ կառուցվածքում գոյություն ունեցող ենթահամակարգերի ֆունկցիոնալ վիճակով [6, էջ 97]:

Հետազոտությունների միջոցով ուսումնասիրել ենք գործունեության անբարենպաստ պայմաններում հաջողակ գործարարների տազնապալիության, ինչպես նաև նյարդահոգեկան կայունության դրսևորման առանձնահատկություններն ու անհարմարվողականության ռիսկի աստիճանը: Գործիքակազմում ընդգրկվել են Ջ. Թեյլորի անձի ընդհանուր տազնապալիության մակարդակի հետազոտման սանդղակը, ինչպես նաև սթրեսում նյարդահոգեկան կայունության և դեզադապտացիայի ռիսկի որոշման մեթոդը [7, էջ 61]:

Հետազոտության խմբերում ընդգրկվել են Երևանի տարբեր առևտրական կազմակերպությունների 300 գործարար անձինք: Հիմնական հետազոտական խմբում ներառվել են կայուն եկամուտներ ունեցող 90 հաջողակ գործարարներ (45 կին և 45 տղամարդ): Որպես ստուգիչ խումբ՝ անկախ բիզնեսում ունեցած նրանց հաջողությունների՝ ընդհանուր խմբից առանձնացվել են ևս 90 գործարարներ (45 կին և 45 տղամարդ): Հետազոտական գործիքակազմը կիրառվել է ինչպես հիմնական, այնպես էլ ստուգիչ խմբերում: Հետազոտության արդյունքների վիճակագրական տվյալները արտացոլված են 1-4-րդ աղյուսակներում:

Հետազոտվող երկու խմբերի տազնապալիության ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հիմնական խմբի կանանց և տղամարդկանց տազնապալիության մակարդակը

համեմատած ստուգիչ խմբում ընդգրկվածների՝ բավականին ցածր է (աղյուսակ1):

Հիմնական խմբի հետազոտվողների միջին տազնապալիության ընդհանուր արդյունքների 48%-ի դեպքում ստուգիչ խմբի հետազոտվողների մոտ գրանցվել է 40% (18 մարդ): Միջին տազնապալիության՝ բարձրի միտումով ցուցանիշը ստուգիչ խմբում կազմում է 27% (12 մարդ): Նույն արդյունքն է գրանցվել նաև հիմնական խմբում, որը կազմում է 15% է (7 մարդ): Ստուգիչ խմբում տազնապալիության բարձր մակարդակի ցուցանիշները նույնպես տարբերվում են: Այսպես, ստուգիչ խմբի հետազոտվողների մոտ նկատվում է տազնապալիության շատ բարձրի ձգտման միտումը, որը կազմում է մասնակիցների 56%-ը, իսկ հիմնական խմբում այն անհամեմատ փոքր է՝ ընդամենը 24.4% (11 մարդ):

#### Աղյուսակ 1

**Հետազոտվող խմբերում տազնապալիության մակարդակի ցուցանիշները՝ արտահայտված %-ներով և մարդկանց բացարձակ քանակով:**

| Հետազոտվող խմբեր | Տազնապալիության մակարդակի ցուցանիշները |       |                       |       |                        |       |              |       |              |       |
|------------------|----------------------------------------|-------|-----------------------|-------|------------------------|-------|--------------|-------|--------------|-------|
|                  | ցածր                                   |       | միջին՝ ցածրի միտումով |       | միջին՝ բարձրի միտումով |       | բարձր        |       | շատ բարձր    |       |
|                  | 0-5 միավոր                             |       | 6-15 միավոր           |       | 16-25 միավոր           |       | 26-40 միավոր |       | 41-50 միավոր |       |
|                  | %                                      | մ/բ/ք | %                     | մ/բ/ք | %                      | մ/բ/ք | %            | մ/բ/ք | %            | մ/բ/ք |
| Հիմնական         | 3.3                                    | 3     | 56.7                  | 51    | 34.4                   | 31    | 5.6          | 5     | -            | -     |
| Ստուգիչ          | -                                      | -     | 26.7                  | 24    | 21                     | 19    | 46.7         | 42    | 5.6          | 5     |

\*\*\*%- ցուցանիշների արտահայտվածությունը %-ներով  
մ/բք-մարդկանց բացարձակ քանակությունը

Տազնապալիության ցածր և ցածրի միտումով արդյունքներ են գրանցվել հիմնական խմբում, որը կազմում է 59% (27 մարդ): Նույն ցուցանիշը ստուգիչ խմբի անդամների մոտ 17% է (8 մարդ): Հիմնական խմբում ընդգրկված հետազոտվողների տազնապալիության ցածր արտահայտվածությունը պայմանավորված է նրանց անձնային առանձնահատկություններով, ինչպես նաև նրանց հուզական վիճակների ինքնակարգավորման հնարավորություններով:

Հետազոտվել են նաև հիմնական խմբում ընդգրկված կանանց և տղամարդկանց տազնապալիության առանձնահատկությունները՝ ըստ սեռային տարբերակման: Ինչպես ցույց են տալիս 2-րդ աղյուսակի արդյունքները, հիմնական խմբի հետազոտվող ինչպես կանանց, այնպես էլ տղամարդկանց տազնապալիության հետազոտման արդյունքները կենտրոնացած են հիմնականում այդ հոգեվիճակը բնութագրող միջին՝ ցածրի միտումով և միջին՝ բարձրի միտումով սանդղակների վրա (կանանց մոտ՝ 88.9% տղամարդկանց՝ 93.49%՝ 42 մարդ):

## Աղյուսակ 2

**Հիմնական և ստուգիչ խմբերում կանանց և տղամարդկանց տազնապալիության ցուցանիշները՝ արտահայտված %-ներով և մարդկանց բացարձակ քանակով:**

| Հետազոտվող խմբեր |           | Տազնապալիության մակարդակի ցուցանիշները |       |                                 |       |                              |    |                 |    |                 |   |
|------------------|-----------|----------------------------------------|-------|---------------------------------|-------|------------------------------|----|-----------------|----|-----------------|---|
|                  |           | ցածր                                   |       | միջին՝<br>ցածրի<br>միտում<br>ով |       | միջին՝<br>բարձրի<br>միտումով |    | բարձր           |    | շատ<br>բարձր    |   |
|                  |           | 0-5<br>միավոր                          |       | 6-15<br>միավոր                  |       | 16-25<br>միավոր              |    | 26-40<br>միավոր |    | 41-50<br>միավոր |   |
|                  |           | %                                      | մ/բ/ք | %                               | մ/բ/ք | %                            | %  | մ/բ/ք           | %  | մ/բ/ք           | % |
| Հիմնական         | կանայք    | -                                      | -     | 55.6                            | 25    | 33.3                         | 15 | 8.8             | 4  | -               | - |
|                  | տղամարդիկ | 11.1                                   | 5     | 55.6                            | 25    | 26.7                         | 12 | 6.7             | 3  | -               | - |
| Ստուգիչ          | կանայք    | -                                      | -     | 8.9                             | 4     | 24.4                         | 11 | 57.8            | 27 | 6.7             | 3 |
|                  | տղամարդիկ | -                                      | -     | 42.2                            | 19    | 20                           | 9  | 28.9            | 13 | 8.9             | 4 |

Եթե հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, որ հիմնական խմբում տազնապալիության դրսևորման արդյունքների ճնշող մեծամասնությունը և՛ տղամարդկանց, և՛ կանանց մոտ գտնվում է սանդղակի 6-15 միավորի սահմանում, որը համարվում է միջին՝ ցածրի միտումով արդյունք, ապա միանշանակ կարող ենք ասել, որ հաջողակ գործարարների կայուն ֆինանսներն ու եկամուտները պայմանավորված են նաև նրանց հուզական կայունության առանձնահատկություններով, ինչպես նաև դրանց նյարդային գործընթացների ինքնակարգավորման հնարավորություններով: Եզրակացությունը հիմնավորվում է Ջ. Թեյլորի այն գաղափարով, որ տազնապայնությունը հանդիսանում է անձնային հատկություն [7, էջ 65]:

Ստուգիչ խմբի տազնապալիության բարձր մակարդակի ցուցանիշները, որոնք խմբավորված են սանդղակի աջ կողմում (աղյուսակ 2), կանանց մոտ դրսևորվում են 91.1% միջին և 8.9% միջին բարձրի մակարդակներում: Կարծում ենք, որ գործարար կանանց տազնապայնության սանդղակի դեպի բարձր մակարդակին ձգտող այդքան մեծ տոկոս կազմող արդյունքը խոսում է նրանց հուզական անկայունության և սթրեսային պայմաններում գործունեության արդյունավետության պահպանմանն ուղղված հոգեկան լարվածության մասին: Անշուշտ, առանձին հետազոտվողների մոտ նկատվող շատ բարձր տազնապայնությունը պայմանավորված է նաև գործունեության սպեցիֆիկ դժվարությունների հետ:

Աղյուսակ 3-ում արտացոլված սթրեսի պայմաններում գործարար անձանց նյարդահոգեկան կայունության և դեզադապտացիայի ռիսկի հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ընդհանուր առմամբ ստուգիչ խմբի ճնշող մեծամասնության մոտ դիտարկվում է հոգեկան անկայունություն:

Ըստ կիրառված թեստի պահանջների՝ սանդղակների վրա գոյություն ունեն նյարդահոգեկան կայունության գնահատման բալային սահմաններ, որոնք ցույց են տալիս հոգեկան կայունության նորմայի, միջին կայունության և անկայունության մակարդակները (աղյուսակ 3-ում ներկայացված են գործարար անձանց նյարդահոգեկան կայունության գնահատման բալային սահմանները՝ 0-ական մակարդակից մինչև 32 և ավելի):

Ստուգիչ խմբում դրանք արտահայտվում են հետևյալ կերպ. հետազոտվողների 21.1%-ը (19 մարդ) գրանցել է հոգեկան անկայունություն բնութագրող արդյունք, որը համապատասխանում է սանդղակի 18 - 32 միավորների սահմաններին:

Դա նշանակում է, որ այսպիսի անձինք աչքի են ընկնում իրենց հուզական մեծ լարվածությամբ, ինքնակառավարման ցածր

կարողություններով, սթրես - գործոնների նկատմամբ խոցելի են, օժտված են հոգեկան ոլորտի ցածր աշխատունակությամբ և այլն: Ստուգիչ խմբի 71.1%-ը (64 մարդ) ցուցադրել են միջին կայունության մակարդակ (14-17 բալերի սահմանում):

### Աղյուսակ 3

**Սթրեսի պայմաններում գործարար անձանց նյարդահոգեկան կայունության և դեզադապտացիայի ռիսկի արտահայտվածության արդյունքները՝ արտահայտված %-ներով և մարդկանց բացարձակ քանակով:**

| Հետազոտվող խմբեր | Նյարդահոգեկան կայունության ցուցանիշները |       |                     |       |                 |       |
|------------------|-----------------------------------------|-------|---------------------|-------|-----------------|-------|
|                  | կայունություն                           |       | միջին կայունություն |       | անկայունություն |       |
|                  | 0-13 միավոր                             |       | 14-17 միավոր        |       | 18-32 միավոր    |       |
|                  | %                                       | մ/բ/ք | %                   | մ/բ/ք | %               | մ/բ/ք |
| Հիմնական         | 45.5                                    | 41    | 40                  | 36    | 14.4            | 13    |
| Ստուգիչ          | 7.8                                     | 7     | 71.1                | 64    | 21.1            | 19    |

Եթե հաշվի առնենք, որ այդ ցուցանիշները աճի միտում ունեն դեպի սանդղակի անկայունության մակարդակը, այդ դեպքում ըստ թեստի պահանջների՝ արդյունքը համարվում է հոգեկան անկայունության, հուզական վիճակների անկառավարելիության հակազդումները: Արդյունքների քննարկման համաձայն՝ հետազոտվողների միայն 7.8%-ը (7 մարդ) ունեն նորմայի շրջանակներում դրսևորվող տագնապայնություն:

Հոգեկան կայունության չափման առումով հետաքրքիր տվյալներ են ստացվել հիմնական խմբի հետազոտվողների մոտ: Այսպես, գործարար անձանց 45.5%-ը (41 մարդ) դրսևորել են նորմայի մակարդակում արդյունքներ: 40 % գործարարներ (36 մարդ) ցուցադրել են միջին կայունության մակարդակ: Ինչպես երևում է աղյուսակի արդյունքներից, հիմնական խմբի արդյունքները կենտրոնացած են աղյուսակի ձախ մասում: Դա նշանակում է, որ խմբի ընդհանուր արդյունքների փոփոխության միտումները ուղղված են դեպի հոգեկան

կայունության նորմայի սանդղակը, որի ընդհանուր գումարը կազմում է 85.5% (77 մարդ):

Ուսումնասիրվել են նաև հիմնական և ստուգիչ խմբերի հոգեկան կայունության առանձնահատկությունները՝ ըստ սեռերի գրանցած արդյունքների (աղյուսակ 4): Հետազոտվողների սեռային և տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ նյարդահոգեկան կայունության դրսևորումները արտահայտված են հետևյալ կերպ. հիմնական խմբում կանանց գերակշռող մեծամասնության նյարդահոգեկան կայունությունը կազմում է 45,5% (25 մարդ), միջին՝ բարձրի միտումով՝

**Աղյուսակ 3. Հետազոտության տարբեր խմբերում ընդգրկված կանանց և տղամարդկանց նյարդահոգեկան կայունության և դեգադապտացիայի ռիսկի արտահայտվածության արդյունքները՝ %-ներով և մարդկանց բացարձակ քանակով:**

| Հետազոտվող տարիքային խմբեր |           | Նյարդահոգեկան կայունության ցուցանիշները |       |                     |       |                 |       |
|----------------------------|-----------|-----------------------------------------|-------|---------------------|-------|-----------------|-------|
|                            |           | կայունություն                           |       | միջին կայունություն |       | անկայունություն |       |
|                            |           | 0-13 միավոր                             |       | 14-17 միավոր        |       | 18-32 միավոր    |       |
|                            |           | %                                       | մ/բ/ք | %                   | մ/բ/ք | %               | մ/բ/ք |
| Հիմնական                   | կանայք    | 37.8                                    | 17    | 51.1                | 23    | 11.1            | 5     |
|                            | տղամարդիկ | 53.3                                    | 24    | 28.9                | 13    | 17.8            | 8     |
| Ստուգիչ                    | կանայք    | 4.4                                     | 2     | 77.8                | 35    | 17.8            | 8     |
|                            | տղամարդիկ | 11.1                                    | 5     | 64.4                | 29    | 24.4            | 11    |

(14-17 միավորի սահմանում) նյարդահոգեկան կայունություն ունեն 33.3% կանայք: Միջին՝ ցածրի միտումով արդյունքը, որը կազմում է խմբի մասնակիցների 45%-ը համարվում է բավարար, քանի որ ինչպես քանակական, այնպես էլ տոկոսային արտահայտվածությամբ՝ նվազման միտումով տեղավորվում են սանդղակի կենտրոնական մասում: Հիմնական խմբի տղամարդկանց արդյունքները անհամեմատ բարենպաստ են, քանի որ նրանցից 11.1% (5 մարդ) հանդես են եկել 0-13 միավորի սանդղակում, ինչը հաստատում է, որ հետազոտվողները ունեն

նյարդահոգեկան կայունության բարձր մակարդակ: Հիմնական խմբի տղամարդկանցից այդպիսի բնութագիր ունեն 55.6%-ը (25 մարդ):

Ըստ Լ. Պ. Գրիմակի՝ գործունեության բնագավառում շարունակական հոգեկան լարվածության հետևանքով բացասական ապրումները մարդկանց հոգեկան համակարգում մնում են երկար ժամանակ, որի պատճառով դժվարանում է նրանց նյարդահոգեկան ուժերի հետագա վերականգնման գործընթացը: Միաժամանակ նվազում է անձի հոգեկան կայունությունը, աճում են անհանգստությունը և հուզական անկայունությունը, ի հայտ են գալիս վեգետո-անոթային և մարմնական համակարգերի գործառույթային խանգարումներ, իջնում է օրգանիզմի ընդհանուր դիմադրողականությունը [8, էջ 107]: Ինչպես երևում է աղյուսակ 4-ի տվյալների վերլուծությունից, ստուգիչ խմբի կանայք համեմատ հիմնական խմբի կանանց, գրանցել են նյարդահոգեկան անկայունության տվյալներ: Հարկ է նշել, որ ընդհանուր առմամբ, թե՛ ստուգիչ և թե՛ հիմնական խմբերում նյարդահոգեկան անկայունության արտահայտվածությունը գերակշռող է կանանց խմբերում: Դա պայմանավորված է նաև կանանց կենցաղային, սոցիալ-տնտեսական ծանրաբեռնվածությամբ, ինչպես նաև անձնային հուզականությամբ, նրանց տպավորվողականությամբ և սեռին բնորոշ այլ առանձնահատկություններով:

Այսպիսով, ստուգիչ խմբում բարձր տազնապալիության ցուցանիշներն ավելի մեծ տոկոս են կազմում, քան հիմնական խմբում: Տազնապալի, անհանգստության վիճակը երբեմն անվանում են «տազնապալիության, տազնապալի սպասման վիճակ» և գնահատում որպես վտանգի նկատմամբ հուզական հակազդման անձնային հատկություն [5, 6, 10]: Միևնույն ժամանակ, ստուգիչ խմբի կանանց և տղամարդկանց տազնապալիության բարձր մակարդակը հանդիսանում է գործարարների համար ուղեկցվող հուզական ֆոն, որը մշտական լարվածության, անհարմարվողականության ու գործունեության վրա կենտրոնանալու դժվարություններ է ստեղծում: Կարելի է եզրակացնել, որ հիմնական խմբի գործարարների մոտ տազնապալիության ցածր մակարդակի արտահայտվածությունը պայմանավորված է նրանց ներքին ինքնակառավարման, կամային մոբիլիզացման հնարավորություններով: Հիմնական խմբում ընդգրկված անձինք առաջադրանքներում աչքի են ընկնում նաև իրենց ստեղծարարությամբ ու հնարամտությամբ: Գործարար անձանց այդպիսի բնութագրերը վերագրվում են նրանց պահեստային հնարավորությունների մոբիլիզացիոն կարողություններին, որն ըստ թեստի մեկնաբանման՝ համարվում է բարձր հոգեկան աշխատունակություն:

Հետազոտական խմբերում անձնային առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը ցույց է տվել, որ կանանց մոտ տագնապալիությունն ու նեյրոտիզմը ավելի բարձր են, բայց նրանց մոտ ավելի լավ է զարգացած նաև տագնապը ճնշելու ընդունակությունը: Հիմնական խմբի կանանց մեծամասնության մոտ նկատվող նյարդահոգեկան անկայունությունը պայմանավորված է նրանց գործունեության առանձնահատկություններով, իրենց բնորոշ առկա և հավանական վտանգների մեծ հավանականությամբ (դրամի արժեզրկվելը, մրցակցության չդիմանալը, սնանկացումը, հաճախակի անհարկի ստուգումները և այլն), որոնք ժամանակի ընթացքում ձևավորում և ձևափոխում են կանանց փխրուն հոգեկան աշխարհը: Նույնը կարելի է ասել նաև տղամարդկանց խմբի վերաբերյալ:

Այսպիսով, խնդրահարույց իրավիճակներում հիմնական խմբում ընդգրկված գործարարների հարմարման գործընթացը ուղիղ կախվածություն ունի նրանց հուզական ոլորտի ինքնակարգավորման հնարավորություններից: Պատասխանատու իրավիճակներում (թեստի պահանջների իրականացման ընթացքում) հիմնական խմբում ընդգրկված գործարար անձինք գործունեության պահանջներին հարմարման նպատակով կարողանում են արդյունավետ կերպով մոբիլիզացնել իրենց պահուստային հնարավորությունները: Հետևապես՝ անցումային հասարակության սթրեսածին պայմաններում արդյունավետ գործարարների հաջողությունների հիմքում ընկած են նրանց հոգեկան հուսալիության ու անբարենպաստ պայմաններում հոգեկան կայունության անձնային առանձնահատկությունների ինքնուրույն կառավարման մեխանիզմները:

#### ՔՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գևորգյան Ս. Ռ., Կառավարման համակարգում ծառայողների միջանձնային հարաբերությունների յուրահատկությունները: Բավեր Երևանի Համալսարանի, N3/35, 2008թ. էջ 24,-,31:
2. Малкина - Пых И.Г. Экстремальные ситуации - М., Питер, 2006, 925 с.
3. Майерс Дэвид – Социальная психология.– СПб.: Питер, 1997. -684 с.
4. Акимов О.Ю. Малый и средний бизнес. Эволюция понятий, рыночная среда, проблемы развития Изд: Финансы и статистика.- Москва, 2003 г.
5. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы.– М., Инст. псих-гии. РАН. 1995.-128 с.
6. Анохин П.К. Очерки физиологии функциональных систем:- М. Медицина, 1975, с. 97.

7. Практическая психодиагностика.- Методики и тесты. Учебное пособие. / ред.-сост. Райгородский Д.Я/.– Самара: изд. Дом «БАХРАХ», 1998.– с. 61-67.
8. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики.- М.: Полит. литература, 1989. – с. 107.
9. Виткин Дж. Женщина и стресс. – СПб., Питер, 1996. 306 с.
10. Виткин Дж. Мужчина и стресс. – СПб., Питер, 1996, 208 с.

**РЕЗЮМЕ**  
**ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ НЕРВНОПСИХИЧЕСКОЙ**  
**УСТОЙЧИВОСТИ БИЗНЕСМЕНОВ**  
**В ТРАНСФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ**  
***В.М. МКРТУМЯН***

Обсуждаются проблемы тревожности и психической устойчивости бизнесменов в стрессовых условиях. Экспериментальным путем выявлены эмоциональные компоненты половых различий и функциональные характеристики нервнопсихической устойчивости обеспечивающие результативности деятельности бизнесменов.

**SUMMARY**  
**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FUNCTIONAL FEATURES OF THE**  
**BUSINESSMEN, IN THE TRANSFORMATIVE SOCIETY**  
***V.M.MKRTUMYAN***

The article discusses the problems of transformative society and also functional systems of supporting the businessmen' productivity.

Through the experiments there are revealed both psycho-psychological features of the businessmen' functional opportunities and the system of factors supporting the businessmen' activity.

**Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ**  
**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ**

**УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО**  
**ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА**

---

**Հումանիտար գիտություններ № 1-2 (26-27) 2016 Гуманитарные науки**

**ՀՏԴ 373.3.016 : 51**